

**TURISTA AKO OKUPANT? – KONCEPTUÁLNA METAFORA
V SLOVENSKOM MEDIÁLNO M DISKURZE O RUSKU**

**TURIST AS OCCUPIER? – THE CONCEPTUAL METAPHOR
IN SLOVAK MEDIA DISCOURSE ABOUT RUSSIA**

Nina Cingerová – Katarína Motyková

*Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií – Katedra germanistiky, nederlandistiky
a škandinavistiky FF UK v Bratislave*

V článku sa poukazuje na fungovanie konceptuálnej metafory, ktorej zdrojová oblasť súvisí s udalosťami roku 1968. Naším cieľom je demonštrovať, ako analýza podobného typu môže prispieť ku komplexnejšiemu výsledku analýzy diskurzu.

The article refers to the functioning of conceptual metaphor, where the source domain is related to the events of 1968. Our goal is to demonstrate how similar types of analysis can contribute to a more comprehensive results of discourse analysis.

KLúčové slová: konceptuálna metafora, analýza diskurzu, obraz Ruska, slovenské médiá, precedентné fenomény

Key words: conceptual metaphor, discourse analysis, image of Russia, slovak media, precedent phenomena

Produkciou diskurzov, ktoré chápeme ako dynamické systémy artikulácií podliehajúcich určitým pravidlám a rámcovaným určitým kontextom, sa vytvára obraz jednotlivých osôb, skupín a udalostí. Analýza diskurzov predstavuje perspektívu výskumu, ktorá je orientovaná interdisciplinárne (Orgoňová, Bohunická, 2013, 50) a zahŕňa rôznorodé metodologické inštrumentárium. Za tie, ktoré čerpajú z jazykovedy môžeme menovať napr. analýzu sémantických opozícií, analýzu na úrovni lexiky (použitie jazykové prostriedky, ich postavenie v rámci systému daného jazyka), analýza na syntaktickej úrovni (používanie pasívnych foriem, konštrukcie typické pre vyjadrenie rôznych typov komunikačných kategórií – napr. hrozba, výzva) a iné. Všetky uvedené postupy zaraďujeme k obsahovej analýze diskurznych fragmentov, v našom prípade mediálnych textov. Na úrovni formy zase môžeme venovať pozornosť tomu, akým spôsobom sa akcentujú a reakcentujú rôzne žánre a naratívy¹. K rehabilitácii formy sa však dostávame aj pri mikroanalýze prostredníctvom analýzy rôznych trópov ako napr. metafor, metonymií a podobne. Prirodzene, nejde tu len o čisto výrazovú záležitosť, ale o súhrn významu a formy.

---

¹ Fairclough, ktorý hodnotí diskurzne analýzy v štyroch číslach časopisu *Discourse and Society*, vidí ich slabiny práve v absentujúcej orientácii (aj) na formu. Por. FAIRCLOUGH, N. 1995. s. 188 – 189.

Dôležité je pritom spomenúť, že jednotlivé metódy by sa mali aplikovať v závislosti od charakteru skúmaných diskurzívnych fragmentov. Pri analýze diskurzu, ktorý rástol okolo topiku *ruský turista* v slovenskom kontexte sa nám ako žiadateľné javilo využitie teórie konceptuálnej metafory. Toto použitie demonštrujeme na jednom diskurzívnom fragmente – článku z časopisu *.týždeň*.

Vysoké Tatry patrili v nedávnej minulosti k tradičným destináciám turistov bývalého Sovietskeho zväzu. V multých rokoch však slovenský cestovný ruch zaznamenal pokles návštevnosti tejto skupiny. Článok konzervatívne orientovaného týždenníka *.týždeň* (Droppa, 2009, 38 – 41) sa venuje práve tejto téme. Nás zaujímalo predovšetkým budovanie obrazu *rusky hovoriaceho turistu*², ktorý môžeme širšie chápať aj ako obraz *rusky hovoriaceho* v slovenskom kontexte. Aplikáciu teórie konceptuálnej metafory budeme ilustrovať v súvislosti s titulkom, ktorý znie *Ivan ostal doma*.

Pri analýze materiálu venujeme niektorým pozíciám v mediálnom texte väčšiu pozornosť, čo vyplýva z hľadiska ich postavenia v rámci systému, ktorý text tvorí. K týmto pozíciám patrí titulok, rovnako ako úvod a záver. Na rozdiel od posledných dvoch menovaných má však titulok z hľadiska sémantického členenia textu špecifické postavenie. V. A. Lukin upozorňuje, že v titulku sa spája celá Peirceova triáda. „Do prečítania textu je indexovým znakom, ktorý sa počas čítania mení na znak konvenčný a po prečítaní sa približuje k znaku motivovanému“ (Lukin, 1999, 59 – 62). Výpoveď, ktorú novinár robí s pozíciou titulku, ešte „pred“ textom je prvým signálom smerom k prijímateľovi. Spravidla býva v tejto výpovedi vyjadrený, v minimálnej, zhustenej forme pohľad autora. Mohli by sme povedať, že je to meno, ktorým novinár pomenúva udalosť. Informáciu uvedenú v titulku prijímateľ správy – čitateľ použije ako orientačný bod v procese budovania celkového významu textu, pozadie pre jeho interpretáciu.

Budeme vychádzať z toho, že „myslenie je manipulovanie vnútornými (mentálnymi) reprezentáciami akými sú framy, scenáre, modely a ostatné štruktúry vedomia.“ (Petrov, 1995; Maslova, 2008, 21). Titulok aktivuje túto sieť asociácií, ktoré sú späté s jeho kultúrnym a sociálnym pozadím a ktoré autor u čitateľa predpokladá.³ Van Dijk zdôrazňuje z hľadiska kognitívnych funkcií titulku práve aktualizáciu nadobudnutých vedomostí. Na tomto základe sa po-

---

² Samotná klasifikácia turistov z Ukrajiny a RF ako „rusky hovoriacich“, vytváranie ich spoločnej identity by pritom tiež malo byť súčasťou analýzy. V tomto článku sa však chceme venovať len ceste, ktorú nám pri analýze otvára teória konceptuálnej metafory.

³ Van Dijk používa pre tieto kognitívne štruktúry termín prevzatý z psychológie *script* (Roger C. Schank and R. Abelson). Porov.: van DIJK, T. (1991, 50-52). Najmä v ruskojazyčnej literatúre sa používa aj termín, ktorý má tiež pôvod v psychológii - *frame* (Marvin Minsky).

tom vytvárajú modely a scenáre (van Dijk, 1991, 50-52; van Dijk, 1985, 84). Titulok teda týmto spôsobom text kategorizuje, zaraďuje ho do systému iných textov, odkazuje na iné ko-texty, či kontexty.

Vďaka funkciám, ktoré titulky v komunikácií medzi novinárom a čitateľom spĺňajú, majú potenciál byť „ideologicky“ najzaťaženejšie. Na základe vlastnej novinárskej praxe môžeme pritom povedať, že ak sa nedá zmeniť už nič iné, editor mení aspoň titulok, čím docieli, vhodnú interpretáciu udalosti. Práve preto, že čitateľovi poskytujú svojrázny kľúč k chápaniu textu správy, ich môžeme považovať za „najpodozrivejšiu časť textu správy“ (van Dijk, 1991, 50).

V titulku menovaného týždenníka funguje *Ivan* ako metonymia pre Rusov. V tomto prípade je súčasťou komplexnej výpovede, ktorá je alúziou na precedentnú výpoveď (Gudkov, 1999; Adamka, 2008; Dulebová, 2014, 2015) *Ivan chodí domov (Ivan idi domoj)* z roku 1968. Tento výrok sa objavoval na múroch slovenských a českých miest, na transparentoch pri protestoch proti invázii vojsk krajín Varšavského paktu do Československa. Napriek tomu, že nešlo iba o sovietske vojská, „zrada“ sa „vyčíta“ v československom kontexte predovšetkým Sovietskemu zväzu. V prípade textov bežnej komunikácie ako vtipy, blogy atď., teda textov, ktoré sa nemusia podrobovať žiadnej samocenzúre z dôvodov politickej korektnosti, dokonca sa o okupantoch nehovorí ani len ako o Sovietoch, ale v kolektívnej pamäti sa pre vtedajší Sovietsky zväz a jeho predstaviteľov udomácnilo súhrnné pomenovanie Rusi. V tomto prípade sa však v článku hovorí o „rusky hovoriacich turistoch“, svojim spôsobom sa tak vytvára spoločná identita pre Rusov a Ukrajincov, ktorých vníma ako jednu kategóriu.

Precedentný výrok o *Ivanovi* sa objavuje viackrát v texte, nielen v titulku, napríklad pri apelácii k textu piesne Jaromíra Vomáčka z roku 1968 *Běž domů, Ivane, čeká tě Nataša*: „V mentalite mnohých Slovákov je zakorenená predstava o rusky hovoriacich turistoch ako o druhoradých, a stále znie povestná výzva ‚Ivan, vráť sa k Nataši!‘ No a tak Ivan s Natašou odišli na dovolenku do Álp“ (Droppa, 2009, 39).

Pri analýze textu na metatextovej úrovni sa preukázalo, že uvedené alúzie sú súčasťou komplexnej aktualizácie precedentného fenoménu, v tomto prípade precedentnej situácie, ktorú súhrnne nazývame *okupácia v roku 1968*. V rámci konkrétneho textu sa opisujú nálady voči ruským turistom slovnými spojeniami, ktoré korešpondujú s takto nastaveným rámcom: „pretrvávajúci nevráživý prístup k rusky hovoriacim turistom“, „nevyhnutné zlo“, „druhoradí ruskí turisti“.

Pri analýze konceptuálnej metafory v článku *rusky hovoriaci turista* ako kategória zostáva, no koncept TURISTU sa dostáva do vzťahu iba s konceptom RUSA, ktorého súčasťou sú atribúty ako pochádzajúci z bývalého ZSSR a pod. Politická korektnosť, ktorú sa autor snaží demonštrovať pri explicitnom vyjadrení o rusky hovoriacich turistoch, sa však na rovine TYPE, rovnako ako negá-

cia či ironizovanie, neprejavuje. Na základe článku je možné vyabstrahovať konceptuálnu metaforu na úrovni TYPE – RUSKÝ TURISTA je OKUPANT. Zaujímavé je aj semiotické okolie uvedeného textu. Ako ilustrácia k textu bola použitá fotografia snežného dela, ktoré poprašuje prázdny svah. Rusi odišli, svah je prázdny, ostalo len delo.

Každý použitý metaforický výrok (úroveň TOKEN) implikuje konceptuálnu metaforu v zmysle G. Lakoffa a M. Johnsona (2002) na úrovni TYPE (Larsen, 2010; Pielenz, 1993, 71). Silnou stránkou aplikácie teórie konceptuálnej metafory je teda podľa nášho názoru to, že nám umožňuje vytvoriť prázdny abstrakčný vzorec (Pielenz, 1993, 71). Po dosadení do tohto vzorca môžeme identifikovať momenty (sloty, ktoré vytvárajú daný frame), ktoré nie sú v diskurze priamo vypovedané, ale sú v ňom implicitne prítomné. Príkladom je konceptuálna metafora RUSKÝ (rusky hovoriaci) TURISTA je OKUPANT, ktorá implikuje, že obyvatelia SR, v danom texte nespomenutí, sú obeťami ruskej „okupácie“.

Konceptuálna metafora je prirodzene objektom výskumu kognitívnych lingvistov, pričom v takto orientovanom výskume nie je otázkou jazyka, ale myslenia. Ako taká vypovedá o tom, ako ľudia myslia, na základe toho, ako o daných konceptoch hovoria. Pre analýzu diskurzu nie je natoľko dôležitý kognitívny prístup k danej problematike, ale semiotický prístup. Relevantné sú preto pre nás východiská, ktoré Larsen určuje nasledovne: „metafory sú integrované súčasťou textového procesu“; „tako vnímaný textový proces sa konštituuje v napätí medzi textovou stratégiou a skúsenostnou bázou“; „v tomto vzťahu je metafora prospektívna“; „metaforický proces určuje relevantný kontext, v ktorom je metafora použitá a síce tak, že metafora prispieva k reprezentatívnej a nielen čisto formálnej tvorbe významu“ (Larsen, 2010). Ide teda o to, ako je konceptuálna metafora zakotvená v danom médiu, kontexte, ako spoluvytvára sociálnu skutočnosť. Metafora sa zároveň stáva znakom, ktorý reprezentuje nové skutočnosti. Z hľadiska analýzy diskurzu má kultúrne konštruovaná konceptuálna metafora aj povahu indexu, tým, že odkazuje na kultúrne podmienený fenomén, napr. na precedenčnú situáciu z roku 1968. V tomto prípade stáva diskurzivnou praktikou rovnako ako napr. irónia. Obe stratégie totiž vedome štruktúrujú obraz ruského turistu v texte.

Pri uvedenej analýze bolo veľmi dôležité neanalyzovať konceptuálnu metaforu len ako takú, ale sústrediť sa aj na to, čo jej predchádzalo, na akej skúsenostnej báze sa formuje a sformovala aj z kultúrneho a historického hľadiska (Lakoff, Johnson, 2002, 32 – 38). V tomto prípade nejde o univerzálnu alebo prírodnými podmienkami podmienenú bázu, ale o kultúrne a geopoliticky determinovanú skúsenosť, ktorú daná konceptuálna metafora reprezentuje.

RUSKÝ (RUSKY HOVORIACI) TURISTA je OKUPANT je konceptuálna metafora, ktorá ďalej implikuje nadradenú konceptuálnu metaforu RUS je OKUPANT. Subkategorizácia uvedených metafor v skúmaných kontextoch by vyzerala podľa nás takto:

<i>Slovenský kontext</i>	<i>Nemecký kontext</i>
RUS je OKUPANT	TURISTA je OKUPANT
RUSKÝ TURISTA je OKUPANT	RUSKÝ TURISTA je OKUPANT

Prírodné, konceptuálna metafora TURISTA je OKUPANT sa vyskytuje aj v slovenskom kontexte v súvislosti s turistami z Anglicka a pod., prípadne aj z Ruska. Kým však na príklade nemeckých (napr. Mauder, 2008) článkov ide o zdôraznenie skutočnosti, že ruských turistov je veľa alebo priveľa, a preto ide o inváziu Rusov ako turistov, v slovenskom článku ide o jednoznačný odkaz, index, na precedenčnú situáciu, čo subkategorizáciu v slovenskom texte úplne mení. Skúsenostná báza, ktorá spočíva na vnímaní cudzieho elementu v určitom spoločenstve (turista je vždy predstaviteľ cudzieho, i keď z hľadiska ekonomiky štátu vítaného aspektu) a jeho množstva sa v slovenskom texte zohľadňuje iba marginálne, dokonca sa vyjadruje sklamanie nad faktom, že ruských turistov je málo, do popredia vystupuje okupácia ako rétorika pri metaforizácii Rusa.

Konceptuálna metafora OKUPANTA, ktorá sa vyskytuje hojne aj v textoch iných jazykov, napr. v nemeckom kontexte, sa stáva zo semiotického hľadiska úplne iným znakom. V „slovenskom príklade“ odkazuje na precedenčný fenomén okupácie v roku 1968 a počas socializmu, preto sa zdá oprávnené, že autor ilustruje článok fotografiou snehového dela, ktoré subtilne dokrešľuje obraz pravého ruského „okupanta“, ktorý prišiel a obsadil ČSSR s tankami a zbraňami. Kým v nemeckom článku ide iba o akcentáciu množstva pomocou uzuálnej metafory. Obe metafory sú konceptuálne a na rovine výrazu sú takmer identické, ale z hľadiska skúsenostnej bázy musíme hovoriť o inom obsahu znakovej funkcie (Eco, 2009, 109).

Z našej analýzy vyplýva, že pri analýze diskurzu je v niektorých prípadoch žiadateľné pracovať aj s konceptuálnymi metaforami, ktorej subkategorizácie odhalíme len na základe diskurznej analýzy, ktorej súčasťou je aj analýza kultúrneho a historického kontextu. Tým ju správne identifikujeme ako znak a ako takú ju môžeme zaradiť do výsledkov analýzy.

Literatúra

ADAMKA, P. 2008. Precedenčné fenomény a dekodovanie zmyslu. Cizí jazyk v kontextu multikulturní Evropy (sborník z mezinárodní konference). Ústí nad Labem: PF UJEP, s. 11 – 14. ISBN 978-80-7368-647-5.

- DULEBOVÁ, I. 2014. Precedentné fenomény literárneho pôvodu v procese vyučovania ruského jazyka študentov nefilologických odborov. Fórum cudzích jazykov, roč. 6, č. 3 (2014), s. 7-16. ISSN 1337-9321.
- DULEBOVÁ, I. 2015. Precedentná situácia a slangový novotvar "Krym je náš" v súčasnom politickom diskurze. In: Interdisciplinárny pohľad na výskum cudzích jazykov [elektronický zdroj]. Trnava : Slovenská spoločnosť pre regionálnu politiku pri SAV, s. 9-15. ISBN 978-80-969043-8-9.
- ECO, U. 2009. Teorie sémantiky. Praha: Argo. ISBN 978-80-2570-157-7.
- FAIRCLOUGH, N. 1995. Critical Discourse Analysis. The critical study of language. London – New York: Longman. ISBN 0-5822-1980-9.
- GUDKOV, D. B. 1999. Precedentnyje fenomeny v jazykovom soznanii i mežkul'turnoj kommunikacii. Dissertacija doktora filologičeskich nauk: 10.02.19. Moskva.
- LAKOFF, G. – JOHNSON M. 2002. Metafory, kterými žijeme. Brno: Host. ISBN 80-7294-071-6.
- LARSEN, S. E. 2010. Die negativen Metaphern der Stadt [online]. Aus dem Dänischen übersetzt von M. Oligschläger [cit. 2016-08-27]. Dostupné na internete: <cc.au.dk/fileadmin/www.litteraturhistorie.../arbejdspapir20.pdf>.
- LUKIN, V. A. 1999. Chudožestvennyj tekst: Osnovy lingvističeskoj teorii analiza. Moskva: Izdatel'stvo „Os – 89“.
- MASLOVA, V. A. 2008. Kognitivnaja lingvistika. Minsk: Tetra-Sistems. ISBN 978-985-470-780-8.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. 2013. Medzi štylistickou a diskurznuou analýzou. Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49-65. ISSN 1337-6853.
- PIELENZ, M. 1993. Argumentation und Metapher. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- VAN DIJK, T. A. 1985. Structures of News in the Press. In: Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication. Edited by Teun A. van Dijk, Berlin.
- VAN DIJK, T. A. 1991. *Racism and the press*. London: Routledge..

Analyzované texty

- DROPPA, M. 2009. Ivan ostal doma. In: .týždeň, 2/2009, s. 38 – 41.
- MAUDER, U. 2008. Wodka-Fans treffen Hantuch-Krieger. Russen im Urlaub [online]. In: Spiegel, 07. 08. 2008. [cit. 2016-08-27]. Dostupné na internete: <<http://www.spiegel.de/reise/europa/0,1518,570687,00.html>>.

Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu KEGA 072UK-4/2015/: *Vysokoškolská učebnica Ruské lingvorealie*